

Håbets Europa i billeder

Af Lykke Friis

Murens fald var ikke én begivenhed, men et sammenfald af en række hændelser, som udløste et politisk skred i Europa. Lykke Friis præsenterer i sin nye bog øjebliksbilleder før, under og efter 1989.

Året er 1989 og de historiske hændelser optræder på stribe – trods man på det tidspunkt ikke kunne vide, hvilken betydning enkeltsituationer havde for Europa og verden. I sin nye bog 'Håbets Europa i 89 billeder' tager Lykke Friis os med på en visuel rejse gennem et Europa i forandring. Her er et uddrag fra kapitel 3 med de første måneder af det skæbnsvangre år (her dog uden fotografier):

20.1.1989: Den amerikanske pauseknap – George H.W. Bush indsættes som præsident

”Vi ved, hvad der virker: frihed virker. Vi ved, hvad der er rigtigt: frihed er rigtigt. Vi ved, hvordan vi kan sikre et mere retfærdigt og velstående liv på kloden: gennem frie markeder,

ytringsfrihed, frie valg og muligheden for at foretage frie handlinger, uden at staten blander sig.”⁶⁹ Ordene er republikaneren George Herbert Walker Bushs, da han bliver indsat som USA's 41. præsident. I de to forgange perioder har han været Ronald Reagans vicepræsident.

Ordene lyder i høj grad som for-gængerens. Men på den internationale scene har Bush og hans helt nye stab lige besluttet sig for at trykke på pauseknappen i forholdet til Sovjetunionen. For har Reagan ikke været for blød over for Mikhail Gorbatsjov, og hvad er egentlig Sovjetunionens langsigtede motiver? Da Bush få uger forinden spørger Gorbatsjov, hvor han ser Sovjet om tre til fem år, lyder svaret: ”Selv Jesus Kristus ville ikke kunne besvare det spørgsmål.”

Robert Gates, én af den nye præsidents sikkerhedspolitiske rådgivere, beskriver forskellen til Reagan på følgende vis: Reagan og hans udenrigsminister George Schultz er ”kørt for hurtigt frem i forhold til USA's

Lykke Friis (f. 1969) er formand for Det Udenrigspolitiske Selskab og udenlandskorrespondent for Berlingske i Berlin. Hun er uddannet fra London School of Economics og Københavns Universitet, hvorfra hun har en ph.d. i international politik. Lykke Friis har tidligere været forskningschef på Dansk Institut for Internationale Studier, energi- og forsyningsminister samt prorektor på Københavns Universitet.

militære analyser”, og ”den amerikanske efterretningstjeneste kan ikke følge med”.

Bushs nye forsvarsminister Dick Cheney forudser, at Gorbatsjovs politik vil fejle, og at det er usikkert, hvem der vil efterfølge ham. Det får Sovjets udenrigsminister Eduard Sjevardnadze til at replicere, at udtalelsen blot er et forsøg på at sikre sig flere penge til amerikansk forsvar: ”Jeg ved, den amerikanske forsvarsminister har brug for penge. Hvordan skulle han ellers få penge til amerikansk forsvar, hvis der ikke var nogen trussel fra Sovjetunionen?”

Også præsidentens udenrigsminister, James Baker, plæderer for, at USA ser situationen an: Gorbatsjov står over for ”nogle hårde valg. Vi gør ham ikke en tjeneste, hvis vi gør det lettere for ham at undvige disse valg”.

I februar 1989 trykker Bush formelt på pauseknappen og tager initiativ til en gennemgribende analyse af USA's sikkerhedspolitiske situation.

Reaktionen efter de første møder med den nye amerikanske præsident i Vesteuropa varierer noget. Helmut Kohl er imponeret over Bushs vidensniveau, der er højere end Reagans. Frankrigs præsident François Mitterrand efterspørger derimod bag lukkede døre visioner: ”Bush er fuldstændig blottet for original tækning.”

6.2.1989: Den sidste flygtning – Chris Gueffroy skydes ved Berlinmuren

”Det er da ikke tilstrækkeligt for et helt liv, mor. Du kan da nå at starte forfra.”

Den 20-årige Chris Gueffroy er frustreret over, at hans mor, Karin, stiller sig tilfreds med et liv i DDR – med et tri-vielt job, en lille bankbog og lejlighed i Østberlin, men uden politisk frihed og mulighed for at opleve verden. Chris vil til USA, hvor han kan studere. I DDR kan det ikke engang blive til en studentereksamen, da Chris nægter at gøre tjeneste i den østtyske hær. I stedet må han arbejde som tjener.

Men mor Karin magter ikke den lange proces, der følger med udrejseansøgningen. Den indebærer lange afhøringer af myndighederne og risiko for at miste jobbet – uden nogen garanti for i sidste instans at måtte rejse til Vesten.

I starten af februar 1989 har Chris imidlertid fået nok. Han er blevet indkaldt til hæren. Hans ven Christian Gaudian har fået nys om, at DDR's mangeårige leder Erich Honecker har besluttet, at der ikke længere må skydes ved Berlinmuren. Langt over 100 ”republikflygtninge” er blevet dræbt i flugtforsøg ved Muren siden 1961, og dødsfaldene har konsekvent udløst voldsom kritik i Vesten. Hvad er det for et regime, der ikke skyr nogen midler for at holde utilfredse borgere inde i landet?

Igennem medierne har Chris og Christian også opfanget, at den svenske statsminister, Ingvar Carlsson, er på officielt besøg i Østberlin. Det gør det i de to unge østtyskeres optik endnu mere urealistisk, at myndighederne vil gribe til våben. Den sidste, der er blevet dræbt ved Muren, er den 24-årige Lutz Schmidt. Det skete i februar 1987.

Den 5. februar 1989 begiver de to venner sig ned mod grænsen mellem Berlin-Treptow og Berlin-Neukölln. I timevis ligger de på taget af et skur i en kolonihave, der hedder Harmonie, indtil tidspunktet for flugtforsøget synes at være det rette. Hurtigt lykkes det dem at overvinde de første forhindringer ved Muren, og Chris vender sig om til Christian og siger: ”Snart vil jeg stå på Ku’damm og ringe til min mor.” Men så udløser de én af de mange alarmer. Og pludselig står to grænsevagter foran dem.

Nyheden om, at der ikke længere skydes ved grænsen, viser sig at være en and, og Ingvar Carlsson har for længst forladt Østberlin. Igennem Østberlin, men også på den anden side af Muren, høres skuddene meget tydeligt – også i Karin Gueffroys lejlighed i Østberlin. Chris dør efter et skud i hjertet kl. 00.15, mens Christian overlever.

De to grænsevagter fejrer nattens fuldtræffer med en drink. Grænsevagten, der dræber Chris Gueffroy, bliver umiddelbart efter forfremmet, og begge modtager en belønning på 150 østmark og ekstra ferie.

Karin Gueffroy får efter et timelangt forhør af Stasi følgende besked: ”Fru Gueffroy, Deres søn har angrebet en militærenhed og er død. Har De brug for en læge?” Stasi-tjenesten nægter, at hun må se sin søn, og mod hendes vilje bliver han kremeret. Alligevel mener Stasi, at hun skal betale regningen. Stasi udsteder en dødsattest med en forkert tidsangivelse og dødsårsag.

Chris Gueffroy er den sidste, der bliver dræbt i et flugtforsøg ved Ber-

linmuren. En måned senere dør Winfried Freudenberg, da hans ballon styrter ned i en villahave i Vestberlin under et forsøg på at flygte.

Stasi-chefen Erich Mielke sender få dage efter skudepisoden et brev til DDR’s leder Erich Honecker, hvor han beklager, at han ikke fik forhindret, at Chris’ familie indrykkede en dødsannonce i en vesttysk avis. Hermed kunne drabet ikke holdes hemmeligt. Kort tid før har Honecker udtalt, at Muren vil stå i ”100 år endnu” for blandt andet at ”beskytte vores republik imod røvere”.

14.2.1989: En omvendt valentinshilsen fra Teheran – ”Fatwaen” mod Salman Rushdie

Trods valentinsdag er der ikke ligefrem amoriner i luften i den græsk-ortodokse kirke, Saint Sophia, i Bayswater i London. Flere af Storbritanniens største forfattere er samlet til mindregudstjeneste for kollegaen Bruce Chatwin, der er død af AIDS.

Blandt dem er Salman Rushdie. Hans roman ’Midnatsbørn’ er blevet hædret med den prestigefyldte Booker Prize, og hans nyeste roman, ’De sataniske vers’, er lige blevet indstillet til samme pris. Bogen, der udkom i september 1988, har allerede udløst store demonstrationer i den muslimske verden, og i januar omkom seks mennesker, da en folkemængde angreb det amerikanske kulturcenter i Islamabad i Pakistan.

Om morgenen har Rushdie fået en omvendt valentinshilsen fra Iran. På Teheran Radio har Irans åndelige leder ayatollah Khomeini udråbt en

såkaldt "fatwa" over Rushdie. Ifølge Khomeini er 'De sataniske vers' hånende over for islam og profeten: "Jeg meddeler verdens stolte muslimer, at forfatteren af 'De sataniske vers', som er imod islam, profeten og Koranen, og alle dem som er involveret i den publikation, er dømt til døden". Hvis én formår at dræbe Rushdie, ophøjes vedkommende øjeblikkeligt til martyr. 1 million dollar er også på højkant som belønning.

Før Rushdie går ned til mindehøjtideligheden, har han været i tv og afvist, at bogen er udtryk for blasfemi over for islam. I lyset af de seneste begivenheder ville han dog have ønsket, at han havde skrevet en endnu mere kritisk roman: "Det hænger ganske enkelt ikke sammen, når en religion mener at kunne handle på denne vis, og når dens religiøse ledere mener, at religionen er hævet over selv enhver form for kritik, der fremsættes som en hvisken."

I kirken er Rushdies kolleger forfærdede. Martin Amis hvisker til Rushdie: "Vi er bekymrede for dig" og får blot svaret: "Jeg er også bekymret for mig selv." Paul Theroux forsøger sig med galgenhumor: "I næste uge står vi her igen. På grund af dig."

Midt under ceremonien begynder journalister at strømme ind i kirken for at få en kommentar fra Rushdie. "Beklager. Jeg er her for at deltage i min vens mindehøjtidelighed. Det er ikke et passende sted at give interview." "Du forstår ikke," replicerer journalisten. "Jeg er fra Daily Telegraph. De har sendt mig herved kun på grund af dig." Rushdies agent får viftet journalisten væk.

Om aftenen er Rushdie på forsiden af Londons aftenaviser med blandt anden overskriften: "AYATOLLAHENS ORDRE: HENRET RUSHDIE." "Salman forsvandt ind i versalernes verden," lød det fra Martin Amis.

Få dage efter udsender Rushdie en beklagelse over, at "udgivelsen har voldt smerte hos oprigtigt troende tilhængere af islam". Efter lidt forvirring fastholder Khomeini "fatwaen". Selv hvis Rushdie angrer og bliver den "frommeste mand i historien", er det stadig enhver muslims pligt at "tage alle midler i brug" for at dræbe ham.

12.3.1989: World Wide Web – Tim Berners-Lees opfindelse

Forskningschefen i Schweiz er ikke voldsomt imponeret. "Uklart, men spændende," skriver han hen over et forslag, som én af hans unge forskere ved det europæiske laboratorium for kerne- og partikelfysik i Genève (CERN) har sendt ham. Forslagets titel er heller ikke ligefrem synderligt fængende: 'Information Management: A proposal.'

Afsættet til projektet er Tim Berners-Lees manglende evne til selv at huske navne og lange koder i forbindelse med programmering. Som en konsekvens er han begyndt at udvikle en "hukommelsessubstitut", der kan hjælpe ham med at huske.

Internettet er allerede opfundet i 1989. Ikke mindst på grund af investeringer fra den amerikanske forsvarsindustri i kampen mod Sovjetunionen er computere koblet sammen og kan "tale" sammen. Men der findes ikke standardiserede systemer for forma-

FOTO: "Grænsevagter i Ungarn klipper det første hul i Jerntæppet mellem Ungarn og Østrig. Billedet fra den 2. Maj 1989 går verden rundt og skaber stor nervøsitet i DDR. Vil Ungarn ikke længere respektere aftalen om, at østtyske flygtninge skal sendes tilbage til DDR?"

(Foto: Håbets Europa i 89 Billeder/Ritzau Scanpix)

tering, lagring og måder på, hvordan man let kan finde information. Hvordan skal andre f.eks. kunne finde et dokument på nettet, når der ikke er et fælles adressesystem? Med andre ord: Der mangler et program, der kan køre oven på internettet.

Idéen er lige så simpel, som den er kryptisk formuleret: "Jeg skulle bare tage hypertext-idéen og forbinde den med TCP og DNS – og vupti – så var world wide web der." Hele formålet er at gøre det lettere at kommunikere, men paradoksalt nok har flere af

kollegerne i CERN svært ved at forstå Berners-Lee: ”Hans intellekt arbejder nogle gange så hurtigt, at han har problemer med at udtrykke sig,” siger en kollega.

Men chefen kan dog alligevel godt se perspektivet i projektet og lader Tim Berners-Lee arbejde videre med en ny projektbeskrivelse.

4.4.1989 Det runde bord i Polen – På vej mod ”halvfrie valg”

Det historiske vingesus præger i forvejen Radziwill-paladset fra det 18. århundrede. Det var her, at Frederic Chopin i 1817 gav sin første koncert som otteårig. I mellemkrigstiden husede palæet de polske præsidenter. Efter Anden Verdenskrigs afslutning var det i denne sal, at Warszawapagten blev underskrevet i 1955.

Nu er det Polens leder Wojciech Jaruzelski, der har inviteret Solidaritetsbevægelsens leder Lech Walesa til forhandlinger med kommunistpartiet. Polens økonomiske tal er nu så dystre, at der er behov for et slags nationalt kompromis. Det var ellers Jaruzelski, der i 1981 greb militært ind over for Solidaritet.

Flere måneder inden forhandlingerne indledes, har den polske regering bestilt et gigantisk rundt bord hos møbelsnedkeren, Henrykow. Hans firma havde en heldig hånd, da kongepaladset i Warszawas gamle by skulle genopføres efter Anden Verdenskrig. Bordet måler 8,40 meter i diameter og er sammensat af 14 elementer. 58 stole følger med leveringen.

Det flotte bord kan dog ikke umiddelbart formildne de stærkt skeptiske

forhandlingspartnere. ”Jeg interesserer mig ikke for et rundt, men for et dækket bord,” lyder det fra premierminister Mieczyslaw Rakowski. Også Lech Walesa skal bruge alle sine tale-gaver for at overbevise sit bagland. For hvorfor forhandle med kommunisterne om blandt andet en lovliggørelse af Solidaritet nu, hvor regimet for alvor er begyndt at krakelere – med nye demonstrationer, fødevarerangel og høj inflation? Walesa er dog ikke i tvivl: ”Jeg ville være villig til at tale med selv Djævelen, hvis det kunne forbedre Polens situation.”

Reelt er det erkendelsen hos begge parter af, at Polen står over for et økonomisk sammenbrud, der til sidst får dem til det runde bord. Jaruzelski har også tolket meldingerne fra Gorbatsjov sådan, at Polen denne gang ikke behøver at frygte for Sovjetunionens indblanding. Det gælder også, hvis polakkerne kan blive enige om at indføre frie valg.

På førstedagen lægger indenrigsminister Kiszczak fra land ved at insistere på, at Solidaritet skal acceptere, at socialisme er og bliver den politiske ramme for Polen. Walesa fremfører derimod, at et demokratisk system med fri presse, reformerede domstole og frie valg er den eneste vej frem. ”Beder vi om for meget? Vi ved, at landet ligger i ruiner. Men det er ikke en goblin, der har gjort det, men det nuværende politiske system, der har frataget folket dets rettigheder og spildt frugterne af deres arbejde”.

Forhandlingerne mellem kommunisterne og Solidaritet foregår ved det store bord, men også i mindre grup-

per. Samlet set deltager 452 personer. Psykologien, hvor Solidaritetsledere skal forhandle med kommunister, der har fængslet og forfulgt dem i årevis, er svær. Solidaritets talsmand Janusz Onyszkiewicz er sågar anklaget for højforræderi, fordi han i 1988 har vidnet i den amerikanske kongres om menneskerettighederne i Polen. Eller som politbureauemedlemmet og psykologen Janusz Reykowski beskriver forhandlingerne: ”De første timer var underlige, men da vi havde arbejdet sammen i 12 timer, erkendte folk, at de ikke havde med Djævlen, men med mennesker at gøre.”

Flere gange er forhandlingerne ved at bryde sammen, blandt andet på spørgsmålet om, hvordan Solidaritet igen kan blive lovliggjort, og hvor mange mandater kommunisterne skal være garanteret efter et kommende valg. Men efter godt tre måneder lykkes det den 4. april. En 200-siders lang aftale skrives under. Den gør det igen muligt for Solidaritet at operere. Mindst lige så afgørende er det, at der skal afholdes ”halvfrie” valg den 4. juni og 18. juni. Valget til et genoprettet Senat skal være helt frit, mens kommunisterne på forhånd er sikret 65 pct. af mandaterne i førstekammeret (Sejmen).

Det er ikke alle, der er lige begejstrede for aftalen. Men at det er en milepæl, der åbner for en ny udvikling, er de fleste enige om. Eller som professor Bronislaw Geremek, der rådgiver Walesa, underspillet formulerer det: ”En dynamisk proces er blevet igangsat.” Aftalen bliver velsignet af en biskop, mens de sekulære kommunister vantro ser til.

2.5.1989: Det første hul i Jerntæppet – Ungarn klipper hul i grænsehegnet

Da Miklos Nemeth i november 1988 blev udpeget til Ungarns nye premierminister af kommunistpartiet, tog han som den første ungarske leder efter 1945 ikke først til Moskva. Han lagde derimod først vejen forbi Wien og bagefter Warszawa. ”Gullasch-økonomien”, hvor Ungarn efter 1956 havde lånt betydelige summer i udlandet for at sikre nogenlunde acceptable levevilkår i landet og dermed relativ ro, var slået fejl. Gældsbyrden var voldsom, og det samme var utilfredsheden i befolkningen. Nemeths kur er markedsøkonomi og demokrati. En ny forfatning er under udarbejdelse, men mange internt i kommunistpartiet, såsom generalsekretæren Karoly Grosz, frygter, at Nemeth og hans allierede er i færd med en ”kontrarevolution”.

Da Nemeth i marts endelig tager til Moskva, er Gorbatsjov alt andet end begejstret for den ”ungarske vej”: ”Den rette vej er at vende tilbage til rødderne af leninismen”. Nemeth begynder allerede at frygte for et nyt 1956 med sovjetiske kampvogne i Budapests gader, da Gorbatsjov fortsætter: ”Men selvfølgelig, kammerat. Det er dig og ikke mig, der er ansvarlig for Ungarns vej.” For at være helt sikker spørger Nemeth lige en ekstra gang, om Sovjet vil intervenere, hvis han sætter en dato for frie valg: ”Nyet. I hvert fald ikke så længe, jeg sidder i denne stol.”

Tilbage i Budapest fortsætter Nemeth kursen og erstatter den traditionelle 1. maj-parade med en ”folkets picnic”, som mere end 100.000 men-

nesker deltager i. ”Ned med kommunismen,” lyder det i Budapests gader.

Dagen efter meddeler den ungarske regering, at den i lyset af den skrantede økonomi ikke længere vil vedligeholde det elektriske hegn langs landets grænse til Østrig. Hegnet er ”en dyr anakronisme”. Få timer efter holder de ungarske myndigheder en pressekonference ved grænseovergangen Hegyeshalom. Foran det internationale pressekorps annoncerer de, at de vil slukke det elektriske hegn og overvågningskameraerne ved grænsen. For at ingen skal være i tvivl, klipper ungarske grænsevagter et hul i pigtrådshegnet. Billederne går verden rundt.

I DDR udløser billederne stor furore. ”Hvad er det, ungarene gør?” spørger DDR’s leder Erich Honecker sine ministre. Hvis der ikke længere er grænsekontrol mellem Ungarn og Østrig, kan de tusindvis af østtyskere, der er vant til at holde ferie i Ungarn, bogstaveligt talt løbe uden om Berlinmuren og forlade DDR via Ungarn. Forsvarsminister Heinz Kessler bliver beordret til at ringe til sin kollega Ferenc Kárpát i Budapest for at gøre ham klart, at Ungarn fortsat skal kontrollere grænsen.

Svaret fra Budapest er det, som Kessler gerne vil høre. Forinden er den ungarske regering nemlig blevet enig om ikke at rutte med sandheden over for kollegerne i DDR. Så Kessler får at vide, at ”der ikke er nogen risiko for, at DDR’s statsborgere drypvist kan slippe igennem hullet i hegnet”.

○○○

Friis, Lykke:
Håbets Europa i 89 billeder,
 Gads Forlag 2019, 272 sider.